

Sonata VAIČIAKAUSKIENĖ
Vilniaus pedagoginis universitetas

1759 METŲ „ZIWATO“ NEGIMININIAI ĮVARDŽIAI IR JŲ RAIDA

§ 1. Diachroninio pobūdžio darbuose įvardžiai paprastai aprašomi pagal linksniavimo tipus (plg. Girdenis 1962; Rosinas 1995; Zinkevičius 1966; 1981). Šis darbas taip pat diachroninis, todėl įvardžiai buvo suskirstyti pagal kaitybos tipus, o ne pagal įvardžių semantines grupes (plg. Aleksandravičius 1967).

§ 2. 1759 metų „Ziwatas“ – geriausias XVIII amžiaus šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės paminklas¹. Šio straipsnio tikslas – nuosekliai iširti ir aprašyti analizuojamo teksto negimininių įvardžių kaitymo paradigmas ir palyginti jas su dabartinės šiaurės vakarų žemaičių kretingiškių tarmės duomenimis.

§ 3. „Ziwato“ tarmėje labai gerai išlaikytos negimininių įvardžių tiek vienaskaitos, tiek ir daugiskaitos paradigmos. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog nagrinėjamame tekste vartojami įvardžių senieji postpoziciniai vietininkai: pasitaikė keli sakiniai su adesyvu ir vienas sakiny su aliatyvu. Taigi pavyko sudaryti tokias aptariamųjų vardažodžių paradigmas:

Vienaskaita

V. *afz* 6₉ ~ *às*
 K. a) *munys* 76₇ ~ *mò.nes*
 b) *muna* 5₁₈, *mana* 64₁₇ ~ *mò.na*
 N. *mąn* 2₂₀ ~ *mòn*
 G. *muni* 6₁₁ ~ *mòni*
 Įn. *Munymi* 77₂, *muni* 59₂₅ ~ *mònėmi*, *mòni*
 Vt. *Munie* 153₁₃ ~ *mòniē*

Daugiskaita

V. *mes* 27₂₅ ~ *mès*
 K. *mufu* 7₄ ~ *mû.su* / *mû.sų*
 N. *mums* 6₁₉ ~ *mûms*
 G. *mumis* 24₁₄ ~ *mòmìs*
 Įn. *mumis* 2₄ ~ *mòmìs*
 Vt. –

¹ Apie šio raštijos paminklo rašybą jau ne kartą rašyta (žr. Girdenis 1972, 173–191; 1980, 111–116; 2001, 292–326; Girdenis, Girdenienė 1997, 11–44; Girdenis, Skirmantas 1998, VII–XIV, 292–326; Vaičiakauskytė 2001, 119–133; 2002a, 223; 2002b, 5–7), todėl čia rašyba neaptariama.

Vienaskaita

- V. *tu* 11₁₇ ~ *tò*
 K. a) *tawys* 11₁₆, ~ *tà.vęs*
 b) *tawa* 2₂ ~ *tà.va*
 N. *taw* 9₂₈ ~ *tâu*
 G. *tawi* 9₂₆ ~ *tàvì*
 Įn. *tawymi* 14₁₃, *tawimi* 155₂₇ ~ *tàvèmi*
 Vt. *tawie* 34₁ ~ *tàvĩe*

V. –

- K. a) *fawys* 137₈ ~ *sà.vęs*
 b) *fawa* 1₃ ~ *sà.va*
 N. *faw* 2₂₅ ~ *sâu*
 G. *fawi* 3₄ ~ *sàvì*
 Įn. *fawymi* 110₂₆, *fawi* 110₂₈ ~ *sàvèmi*, *sàvì*
 Vt. *fawie* 294₆ ~ *sàvĩe*

Daugiskaita

- V. *jus* 76₂₈ ~ *jû·s²*
 K. *jufu* 27₂₁ ~ *jû·sə* / *jû·sə*
 N. *jums* 62₄ ~ *jûms*
 G. *jumis* 59₂₆ ~ *jòmìs*
 Įn. *jumis* 27₁₇ ~ *jòmìs*
 Vt. –

§ 4. Analizuojamame tekste vartojamos vienaskaitos vardininko formos *afz* 6₉, *tu* 11₁₇, pvz.: *Tu žynay, jogiey afz niekados muna fzyrdies nepamozojaw, ne muna kuna: wyfados muna Dwafy cífta taykaw, yr nieka nenoriu nekalbu <...>* 11₉₋₁₁.

Lyginamojoje tarmėje yra įvardžiai (*àš* ~ *àš*, *tò* ~ *tù*). Rytų baltų vienaskaitinių participinių įvardžių vardininko formos yra kilusios iš **ež* / **tū*, o netiesioginių linksnių formos – iš kamienų **men-* / **teų* (Rosinas 1988, 157; 1995, 22). Įvardis *aš* ← **ež*, nes nekirčiuotas *e* išvirto į *a*. Įvardis *tò* ← **tū* (veikiausiai dėl enklizės), kadangi šiaurės žemaičių *-u* plėtėjo po cirkumfleksinių ir atvirų galūnių trumpėjimo (žr. Girdeņis 1962, 163; 2000, 334; dar plg. Rosinas 1988, 158).

Paprastai dabartinės lietuvių tarmės turi variantą *aš*, bet senuosiuose raštuose greita minėtos formos buvo vartojama ir senesnė *eš*. Kai kurių vakarų aukštaičių autorių tekstuose pastarasis variantas netgi dažnesnis (Rosinas 1988, 157; Zinkevičius 1981, 45). „Ziwate“ visuotinai vartojamos formos su *a*.

§ 5. Tekste nesavybinio kilmininko galūnės yra *-ęs*, *-ys* = [*es*], *-es*, *-is*, o savybinio linksnio forma baigiasi *-a*, pvz.: *O kayp funkus gaylefis m u n ęs smutnos Motinas lawk, kada tawi potam paryfzskoty žadey* 42₁₆₋₁₈; *Jezaw Karalaw, mažiawfis waykeli; patiešik dufzy linkfmiby, nes be t a w ęs alpšta: fzyrdys ylgumi, nes tu saldibe fzyr-*

² Šiaurės žemaičiai dažniausiai sako *jû·s*, bet ne toks jau retas reiškinys ir *jūs*. Šis variantas turi *u*, sutrumpėjusį *mės* / *màs* „mes“ pavyzdžiu (plg. Girdeņis 1996, 129).

dies, yr šwyjībe dušies 29¹⁷⁻¹⁹; Jezaw Chriftaw Sunaw Dowjda sufymytk ant m u n y s 96¹⁹⁻²⁰; Prafzaw t a w y s, idant neapleyštumi muna Paniftes parufzoty 11¹⁶⁻¹⁷; Diekawoju teypag už anus smutkus, kurius dieł m u n e s kiętieiey <...> 140⁹⁻¹⁰; <...> wyfy daykta ira pry t a w ę s padabny: dieł to, prafzaw t a w e s <...> 158²²⁻²³; <...> yr pry gławštumi Sunu fawa milawfi pry f a w y s <...> 137⁸; <...> Tu teyp dydis lękfis pry m u n i s, mazgodamas koies maņ griefznam, mizernam, yr praftam žmoguy 145²¹⁻²³; Błagastowyje Pony žiemy t a w a, iki to wyrzaws 14³⁻⁴; Kuri, kad kas skaytis yr apmyslis, atims giwenymy f a w a patieka, o po smerte apturies amžina karalifty 1³⁻⁴.

Kretingiškių tarmėje tiek savybinio, tiek ir nesavybinio kilmininko formos sutampa su paliudytomis tekste (*mō.nęs* ~ *mūnies* (*mūnęs?*)³, *tā.vęs* ~ *tāvies* (*tāvęs?*); *mō.n^a* ~ *mūno*, *tā.v^a* ~ *tāvo*, *sā.v^a* ~ *sāvo*) (dar plg. LKA III 78, žemėl. 72).

Seniausios nesavybinio kilmininko formos yra *manè*, *tavè*, *savè*. Kilmininko ir galininko formų tapatumas veikiausiai lėmė kilmininko formų su -s atsiradimą: **mane + s*, **tave + s*, plg. *manès*, *tavès* (R o s i n a s 1995, 23). Taigi kalbamojo linksnio fleksija -ęs vestina iš **-ęs < -ens* (plg. V a i č i a k a u s k y t è 2002a, 225). Dabartinėje šiaurės žemaičių tarmėje turimos lytys *mō.nęs*, *tā.vęs* leistų galūnę -ęs kildinti ir iš **-ęs* (plg. V a i č i a k a u s k y t è 2002b, 52); (dar žr. Z i n k e v i č i u s 1966, 296).

Savybinio kilmininko galūnės -a sutrumpėjo iš ilgojo **-ā*. Taigi savybinio kilmininko formos kilusios iš **menā*, **tevā*, **sevā* ir buvo pasidarytos o kamieno daiktavardžių kilmininko pavyzdžiu (dar plg. R o s i n a s 1988, 169).

§ 6. Vienaskaitos naudininko formos yra *mān* 2₂₀, *mun* 19₂ ir *taw* 9₂₈, *taw* 85₁₁, *faw* 2₂₅, pvz.: *Duk mān Pony milawfis, idant t a w a procewoimas butum dušiey m u n a yfzganimas* 45¹⁷⁻¹⁹; *Teykies m u n atleyfty, muna t a w y ira kaltibe, nes ne yfz astraznaftys t a w y padariaw* 48⁸⁻¹⁰; *Tyktay t a w pačiem žieda muna čiftatas afierawoju: T a w wyinam muna Panifty užłaykaw* 11¹¹⁻¹³; *O t a w prymufyje milawfi Jezufa P., <...>* 85₁₁; *<...>* *myslyie Diewa f a w turiety už Tiewa yr už Motina <...>* 2₂₅₋₂₆.

Lyginamojoje tarmėje yra vartojamos lytys (*mōn* ~ *mūn*, *tāu* ~ *tāu*, *sāu* ~ *sāu* ir *mōnēi* ~ *mūnie*, *tāvēi* ~ *tāvie*, *sāvēi* ~ *sāvie*) (A l e k s a n d r a v i č i u s 1967, 248; G i r d e n i s 1996, 60). Antrosios lytys, be jokios abejonės, yra senesnės (plg. prūsų **tebbei*, **sebbei* ir **mennei*) ir žemaičiams tradiciškesnės. Analizuojamame tekste

³ Žemaičių tarmėje vietoj kamieno *man-* yra kamienas *mōn-* arba *mun-*. Nėkirčiuotose pozicijose minėtoje tarmėje tarp dviejų nosinių priebalsių būta stiprios nazalizacijos, dėl kurios balsis *a* virsdavo *į* / *ų* (plg. B ū g a 1959, 282; G i r d e n i s 1996, 160; 2000, 404; G r i n a v e c k i s 1973, 172; R o s i n a s 1988, 174; Z i n k e v i č i u s 1966, 299). Dėl šios formos kilmės dar žr. E n d z e l y n a s 1948, 162; dar plg. V a n a g i e n è, V i t k a u s k a s 1969, 214.

vartojamos tik trumposios formos (žr. pateiktus pavyzdžius), matyt, todėl, kad „Ziwato“ autoriaus buvo dairytasi į aukštaitiškus to meto tekstus.

Vienaskaitos naudininko formos *mán, táu ir sáu* dėl savo fonetikos negali būti pirminės – jos yra neseni ilgesnių formų trumpiniai (R o s i n a s 1995, 26; Z i n k e - v i č i u s 1981, 48). Lietuvių tarmių medžiaga ir išlikusios ilgosios žemaičių formos *mòñèi, mùñî, mòñê* leidžia atstatyti senąsias vienaskaitos naudininko formas **menē, *teuē, *seuē*.

§ 7. Vienaskaitos galininko formos galūnės yra šios: *-i, -e*, pvz.: *O Tu uz muni kiētiejey 34₁₁₋₁₂; O Sunayti muna milawfīs, kã teyp pykta padarey, t a w i nekałta yr teypo maža paryifzka 42₁₄₋₁₆; Miliefi Pona Diewa t a w a, yfzwyfos fzyrdies, yfz wyfos dušies yr fiłu t a w a, o artyma t a w a kaypo patfay f a w i 3₂₋₄; O kaypo Danguy fałdus, Jezaw milawfēs, kada teypo ćion ant źiemes dušiy muna linkfymyni, pyrmu ne atftošiu t a w e pabućiušiu <...> 30₁₋₃.*

Lyginamojoje tarmėje vienaskaitos galininko lytys turi galūnę *-i* (*mòñî ~ muni, tàvî ~ tavì, sàvî ~ savì*) (dar žr. LKA III 79, žemėl. 73). Dėl aptariamųjų įvardžių vienaskaitos galininko galūnės *-i* kilmės nėra vienos nuomonės. B ū g a (1958, 567) manė, jog ši galūnė galėtų būti kilusi iš pralietuvių *-ín* arba iš *-í*. A. V a l e c k i e n ė (1966, 134) šios galūnės atsiradimą aiškina formų *manē, tavē, savē* arba *maneñ, taveñ, saveñ* ir **mín, *tín, *sín* kontaminacija⁴.

Aptarimosios formos siauras balsis gale, išlaikytas šiaurės žemaičių, be jokios abejonės, remia prielaidą, kad vienaskaitos galininko galūnė *-i* kilusi iš ilgojo balsio. Tą faktą grindžia analizuojamo teksto rašyba. (Čia derėtų atkreipti dėmesį, kad iš trumpo *i* kilęs ir susiaurėjęs balsis *ę* tekste žymimas grafema *y*, o iš ilgojo **ī* kilęs *i – i*; smulkiau žr. V a i č i a k a u s k y t ė 2002b, 6). Veikiausiai žemaičių kalbamųjų įvardžių galininko formos fleksijos raida buvo tokia: *tàvî < *tavī < *-ín*.

Nagrinėjamame tekste forma su *-e*, t. y. *tawe 30₃* vertintina kaip aukštaitiška.

Baigiant kalbėti apie negimininių įvardžių vienaskaitos galininką, reikia minėti kartą „Ziwate“ pavartotą formą *munu 273₁₈*, kuri, be abejo, vertintina kaip atsitiktinė korektūros klaida.

§ 8. Vienaskaitos įnagininko formos vartojamos su galūnėmis *-ymi = [ęmi], -imi* ir *-i*, pvz.: *Jezufas milawfīs atfakie: iey nedaraw darbu Tiewa muna ne tykiekiet m u - n y m i 103₂₀₋₂₁; Padaryk mañ tada milawfīs Sunaw muna tã łoska, idant ligiey fu t a w y m i numyrćio 237₁₋₃; Wiena potam yfz anu fugawa, kursay turieje f a w y m i drobuly bałta, wyinog yfzbiega 171₁₇₋₁₉; Prifz wakara futyka Panna Juzupa yr kławfes, o ańfay jos kławfe, jogiey fu m a n i m i niera 47₁₁₋₁₃; Atfakie Swzetas Petras, Pony niekadus tawęs neuźfygifiu, norint numyrćio fu t a w i m i 155₂₆₋₂₇; Tada prafzaw*

⁴ Dėl kalbamosios formos kilmės ir raidos dar žr. R o s i n a s, 1996, 25.

jufu susymylkiete ant munys smutnos Motinas, o werkiete jo dydzios mukas ligiey fu mu ni 227¹⁵⁻¹⁷; *Pony, norint wyfų pafypykintum, ale ne pafypykintiu, nes efmi gatawas fu taw i eyty ant smerte* 155²⁰⁻²²; *O Panele jaw buwa numyrufi: jeme Jezufas fu fa w i Petra Jokuba, yr Jona <...>* 68²⁵⁻²⁶.

Kretingiškių tarmėje vienaskaitos įnagininko formos dvejopos (*mònĕm* ~ *munĭm*, *tàvĕm* ~ *taviĭm*, *sàvĕm* ~ *saviĭm*; *mòni* ~ *munì*, *tàvi* ~ *tavi*, *sàvi* ~ *savi*). Įnagininko galūnė *-im(i)* sutampa su *i* ir priebalsinio kamieno daiktavardžių fleksija⁵. Nagrinėjama tekste dar vartojamos dvejopos formos, plg.: *munymi* 103²⁰ ir *manimi* 47¹³; *tawymi* 14¹³ ir *tawimi* 155²⁷. Šiaurės žemaičiai telšiškiai vartoja įnagininko formas su uždaru balsiu, pvz., *sù_tavĭm* / *sù_taviĭm*. Balsio siaurumas, matyt, dar išlikęs nuo tų laikų, kai galūnėje tebebuvo *-i < *-í* (plg. B ū g a 1958, 566; G i r d e n i s 1996, 90, 158).

Be anksčiau minėtų formų, „Ziwato“ tarmėje vartojamos įnagininko lytys su *-i* (žr. pateiktus pavyzdžius). Anot Z i n k e v i č i a u s (1966, 295), pagal bendras daugiskaitos įnagininko ir galininko formas *mumĭs*, *jumĭs* arba *mumì*, *jumì* (dar plg. „Ziwato“ paradigma) kai kuriose šnektose ir vienaskaitos galininko formos *munì*, *tavi*, *savi* (Priekulė, Klaipėda, Kretinga) vartojamos įnagininko reikšme, bet, rodos, tik prielinksninėse konstrukcijose. Tai bene būdingiausia morfologinė vakarinių pajūriškių (ypač Kretingos tarmės) ypatybė (G i r d e n i s, G i r d e n i e n ė 1997, 15; dar plg. A l e k s a n d r a v i č i u s 1964, 122). Tokios sutrumpėjusios vienaskaitos įnagininko formos palyginti dažnos ir „Ziwate“: jos sudaro beveik trečdalį kalbamųjų įvardžių vartojimo atvejų.

§ 9. Vienaskaitos vietininko formos galūnė *-ie*, pvz.: *Tuw čiefu pažifete, jog afz muna Tiewy, o jus mu ni ie, o afz fu jumis <...>* 154⁸⁻⁹; *Cionay prašik ano fzwętos miłafzyrdiftes, idant teyktumes tay taw ie atmaynity, kas ira prišingas yfzganimuy tawa* 89²¹⁻²³; *Atfakie iem židay, dabarcĭu pažynoma, jog welni fa w i e turi* 101²⁴⁻²⁵.

Lyginamojoje tarmėje vartojamos vienaskaitos vietininko lytys sutampa su paliudytomis „Ziwate“ (*mòniĕ* ~ *munĕ[è]*, *tàviĕ* ~ *tavĕ[è]*, *sàviĕ* ~ *savĕ[è]*). Kalbamųjų įvardžių vietininkas sutampa su *i* kamieno daiktavardžių vietininko forma, t. y. kretingiškių ir apskritai žemaičių vienaskaitos vietininko galūnė yra *-ie*, kurią linkstama laikyti sena *i* kamieno galūne (K a z l a u s k a s 1958, 59; M a ž i u l i s 1970, 250). Aptariamųjų daiktavardžių vienaskaitos vietininko galūnės kilmė ir raida iki šiol nėra aiški. Žemaičiai šiandien turi bendrą *i* ir *ĕ* kamienų kalbamojo linksnio formą.

⁵ Tekste randame tik sporadiškai pavartotų priebalsinių formų: *akmemi* 158¹⁹, *sefermi* 12¹⁵, *wandemi* 184²⁸. B ū g a (1959, 662–663) formas su *-mi* laikė neabejotinai senomis priebalsinio kamieno formomis, kilusiomis iš baltiškųjų **vanden-mĭ*, **akmen-mĭ* (dar plg. Z i n k e v i č i u s 1966, 230; 1990, 46).

Įtikinamiausiai aptariamojo linksnio kilmę ir raidą aiškina J. Kazlauskas (1968, 51–67). Autorius, remdamasis senųjų lietuvių raštų medžiaga, įrodo, jog *i* kamieno daiktavardžių vienaskaitos forma su *-ie* plačiai vartojama jau Mažvydo laikais atsiradusioje Wolfenbüttelio postilėje (žemaitiškame kontekste), pagaliau paties Mažvydo knygoje⁶. Be jokios abejonės, vietininkas su *-ie* yra atsiradęs iš ilgesnės formos, kitaip žemaičių **ē* nebūtų išvirtęs į *ie*⁷. Taigi aptariamojo linksnio raidą galima būtų pavaizduoti taip: *akie* ← **akjē* < **akjē*. Žemaičiai dėl „paradigmos išlyginimo“ jau prieš XVI amžių numetė ne tik *e*, bet ir *j*, nes, kaip jau sakyta, Mažvydas vartojo trumpas formas: *Dieno ir naktie tawa meile rodik* Mž 78_s, *Tawa schirdie giwens* Mž 156₁₆ (žr. ten pat); (dar plg. Rosinas 1995, 27, 57).

§ 10. Kaip jau buvo minėta straipsnio pradžioje, „Ziwato“ tarmėje retkarčiais pavartojamos kalbamųjų įvardžių postpozicinių vietininkų formos. Tekste vartojamos adesyvo formos su *-iep* (plg. žemaičių relikta *šalip* ~ *šalèp*), pvz.: *Netykiete jog afz Tiewy o Tiewas m u n i e p, tada dėl uczyunku, kurius afz dariaw* <...> 153₁₄₋₁₅; *Nes yet Kunygaykfztis to fwieta, yr manimp ne tur nieka* 154₂₇₋₂₈; *Kas milawfis Jezaw tawie buwa pykta, jogiey apipiawstity reykieje, afz už tiefa t a w i e p nieka ne rądu, o apipiawstita regiu* 33–34₂₈₋₃.

Be adesyvo, retkarčiais pavartojamas ir aliatyvas, pvz.: <...> *atewrk rąka milašyrdinga tawa, užmyrfzk ruftiby tawa, fufimylk ant anu, nes t a w i e f p nudieiy pade-da, teykies anims jaw padiety* 2₁₇₋₁₉; <...> *Dwafe fwzėta ateys t a w i e f p, yr mace Awkšciawšioje uždenks tawi* 16₂₋₃.

Senosios įvardžių, kaip ir daiktavardžių, postpozicinių vietininkų lytys (Va i č i a k a u s k y t è 2002b, 16) nėra autentiškos. „Ziwato“ autorius jas veikiausiai nusižiūrėjo iš to meto bažnytinių tekstų ir jos vertintinos kaip dirbtinės knyginės formos.

§ 11. Daugiskaitos vardininko lytys *mes* 27₂₅ ir *jus* 76₂₈, pvz.: *Diel to, m e s priklodu ano kiętieima, kiętiekiem teypat ne kures afzribes* 27₂₄₋₂₆; *O j u s ar norete nu manęs atstoty* 86₁₂.

Lyginamojoje tarmėje vartojamos įvardžių daugiskaitos vardininko lytys nesiskiria nuo „Ziwato“ tarmės (*mès* ~ *mès*, *jûs* ~ *jûs*). Kaip jau buvo minėta (plg. 2 išnaša), šiaurės žemaičiai vietoje įprastinės formos *jûs* turi ir *jùs*. Pastarojo varianto *u* yra sutrumpėjęs *mès* „mes“ pavyzdžiu (Girdenis 1996, 129; dar žr. Zinkevičius 1966, 296). Be minėto įvardžio formos *mès*, šiaurės žemaičiai greta vartoja ir *màs*⁸

⁶ Su tokiu vienaskaitos vietininko formos kilmės ir raidos aiškinimu linkęs sutikti ir A. Rosinas (2000, 173–183).

⁷ Čia reikėtų priminti, kad žemaičių tarmėje *ē* virsta į *ie* visais atvejais, išskyrus nekirčiuotąjį žodžio galą, pvz.: *tēvs* ~ *tévas*, *gārbē* ~ *garbē*, bet *pēlķe* ~ *pēlķē* (Kazlauskas 1958, 59; Zinkevičius 1966, 75).

⁸ Apie šios formos paplitimą žr. Zinkevičius 1966, 302.

„mes“. Kaip *eš* → *aš*, taip *mes* → *mas*, t. y. dėl tos pačios enklizės (dar žr. Z i n k e v i - č i u s 1966, 295). Seniausią variantą *mēs* turi vakaruose žemaičiai apie Krėtingą, Kuliùs, Kalnāļi, Ylakiùs, Alsédžius (žr. ten pat), todėl analizuojamame tekste tokių formų su *a* nepasitaikė.

§ 12. Daugiskaitos kilmininko galūnė (kaip ir kitų vardažodžių) yra *-u*, pvz.: *Ne ganu anam regiejės buty m u f u Ponu, yr loskawu Tiewu, ale dabar yfz loskas sawa norieje ftoytys mums m u f u brolu 27⁷⁻⁹; Teyp nu j u f u Karalifte bus atimta, o bus duta Pagonims darantymys wayfiu wales jo 96²⁻³.*

Dabartinėje šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje kalbamųjų įvardžių formos vartojamos su galūne *-a* (*mū:s^a* ~ *mūso*, *jū:s^a* ~ *jūso*). Ši galūnė negali būti išriedėjusi iš *-u* > **-un*. Ji tarmėje būtų tik sutrumpėjusi, bet ne išvirtusi į *-a*. Greičiausiai žemaičiai formas *mūsū* ir *jūsū* pagal savybinių įvardžių *mano*, *tavo* perdirbo į *mūso*, *jūso* (A l e k s a n d r a v i č i u s 1964, 122; Z i n k e v i č i u s 1966, 303). Tas perdirbimas, matyt, vyko gana vėlai, nes analizuojamame tekste dar visuotinai turimos lytys su *-u*.

§ 13. Daugiskaitos naudininko formos *mums* 6¹⁹, *jums* 6²⁴, pvz.: *Teypo Ponas Diewas yr m u m s padaritum, tyktay kada klapatufy, wargufy pry ano teyfingay biektumem 23–24²⁸⁻²; Kaypo patfay milawfis Jezufas tare: ko norete idant j u m s padaricio 97¹³⁻¹⁴.*

Kretingos apylinkių žemaičiai vartoja tokias pat įvardžių daugiskaitos naudininko formas, kokios yra paliudytos „Ziwate“ (*mūms* ~ *mūms*, *jūms* ~ *jūms*). Veikiausiai kalbamųjų vardažodžių daugiskaitos naudininko galūnė išriedėjo iš **-mōs* (R o s i n a s 1995, 28)⁹.

Senuosiuose lietuvių raštuose vartojamos daugiskaitos naudininko formos su *-is*, sutampančiomis su įnagininku. Kartą tokia naudininko forma pavartota ir „Ziwate“, būtent, *Yr m u m i s Dangu adare Prapulties ne daleyda <...> 31¹⁰.*

§ 14. Daugiskaitos galininko formos galūnė *-is* arba vartojamos sutrumpėjusios lytys *mus* 29⁴, *jus* 272²⁵, pvz.: *O unfay m u m i s užtą y amžyna garby prymfey 24¹³⁻¹⁴; Ale kunas muna už j u m i s busfey ant fmerte yr ant akrutnu muku yfzdutas, diel to tay darikiete ant mana atmynyma, tay ira muna mukas 148⁸⁻¹⁰; Waykiele zidu fzakieles aliwa mede pyrmu neždamy, giedoie, yfzganik m u s karalaw židu 113⁴⁻⁵; <...> o j u s cion patot miesty giwenkiet, pakoł galibe Dangyyszka apims jus, nes trumpamy ciefy prypyldifiu jumis Dwafy Szwetu 272²⁴⁻²⁶.*

Lyginamosios tarmės atstovai daugiskaitos galininkui ir įnagininkui reikšti vartoja vienodas formas (*mōmīs* ~ *mumīs*, *jōmīs* ~ *jumīs*) (žr. „Ziwato“ paradigmą; dar plg. Z i n k e v i č i u s 1966, 304). Aptariamiosios formos gali būti pasidarytos analo-

⁹ Mažiulis (1970, 209–210) teigia, jog aptariamasis linksnis kildinamas iš formos su *n*, t. y. iš **-mōns*. Dėl šio linksnio kilmės dar žr. K a z l a u s k a s 1968, 166.

gijos būdu pagal daiktavardžių *u* kamieno modelį: kaip šalia dgs. vard. *sūnūs* yra dgs. gal. *sūnus*, dgs. įn. *sūnumis*, taip analogijos būdu pagal dgs. vard. *jūs* pasidarytos dgs. gal. ir įn. *jūs*, *jumis* (plg. Z i n k e v i č i u s 1981, 52; dar žr. V a i č i a k a u s - k y t ė 2002b, 34).

Be ilgųjų formų su galūne *-is*, tekste pasitaiko formų *mus* 29₄, *jus* 272₂₅, kurios vertintinos kaip aukštaitiškos lytys¹⁰. Taigi šiaurės žemaičiams pastarosios galininko formos nebūdingos, todėl ir „Ziwate“ jos žymiai retesnės nei formos su *-is*. Formos *mus* sudaro trečdalį visų šio įvardžio galininko vartojimo atvejų, o forma *jus* pavartota tik vieną kartą.

§ 15. Daugiskaitos įnagininko formos baigiasi galūne *-is*, pvz.: *Ale cionayfu m u - m i s Weliku awyneli uziwofey* 123₂₅₋₂₆; *Nes tare publicznay wyfam fwietuy par trumpa ciefa bufiu fu j u m i s* 131₁₃₋₁₄.

Kretingiškių tarmėje vartojamos daugiskaitos įnagininko formos sutampa su paliudytomis „Ziwate“ (*mòmīs* ~ *mumīs*, *jòmīs* ~ *jumīs*). Kalbamųjų formų fleksija *-is* vestina iš **-īs* (plg. B ū g a 1958, 567–568)¹¹.

§ 20. Palyginus „Ziwato“ tarmės ir dabartinės kretingiškių tarmės negimininių įvardžių kaitymo paradigmas, galima daryti tokias apibendrinamąsias išvadas.

1. „Ziwate“ visuotinai vartojamos tik trumposios vienaskaitos naudininko lytys: *mun*, *tau*, *sau*. Šiuo metu kretingiškių tarmėje paraleliai vartojamos *môn* ir *mônėi*, *tâu* ir *tävėi*, *sâu* ir *sävėi* tipo formos.

2. „Ziwate“ retkarčiais vartojami įvardžių postpoziciniai vietininkai (adesyvas ir aliatyvas), bet jie veikiausiai neautentiški.

3. Šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje vartojamos pagal vienaskaitos kilmininko formą apibendrintos daugiskaitos lytys *mû·s^a*, *jû·s^a*. Analizuojamas tekstas dar fiksuoja senesnes formas *mufu* 27₈, *jufu* 96₂.

NONGENDERED PRONOUNS IN “ZIWATAS” (1759) AND THEIR EVOLUTION

Summary

The following general conclusions can be made after comparison of the declensions of the stems of nongendered pronouns in the “Ziwatas” dialect with modern dialect of Kretinga. Only shortened forms of the dative singular case *mun*, *tau*, *sau* are used consistently in “Ziwatas”. The forms *môn* and *mônėi*,

¹⁰ Formas *mūs*, *jūs* turi vakarų aukštaitiai kauniškiai su artimaisiais kaimynais žemaičiais, daugelis pietų aukštaitių (išskyrus Palómenės – Žaslių kampą) ir rytų aukštaitiai vilniškiai bei jų kaimynai uteniškiai (Z i n k e v i č i u s 1966, 304; dar žr. LKA III 80, žemėl. 76).

¹¹ Dėl negimininių įvardžių daugiskaitos įnagininko kilmės ir raidos (dar žr. R o s i n a s 1995, 28).

tâu and *tàvėi*, *sâu* and *sàvėi* are used in the Kretinga dialect nowadays. There are postpositive locative cases of pronouns occasionally used in “Ziwatas”, but they are not authentic. In the north Žemaitian dialect of Kretinga the plural forms *mûs^a*, *jûs^a* are used. These are created on the basis of the forms of the genitive singular case. The text analyzed here still records the older forms *mu/ŭ 27s*, *ju/ŭ 962*.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius J., 1963, Kretingos tarmės daiktavardžio kaitybos ypatybės ir galūnių raida, – Kalbotyra, IX, 101–117.
- Aleksandravičius J., 1967, Kretingos tarmė (disertacija), Vilnius.
- Būga K., 1958, Rinktiniai raštai, I, Vilnius.
- Būga K., 1959, Rinktiniai raštai, II, Vilnius.
- Endzelynas J., 1955, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius.
- Endzelīns J., 1948, Baltu valodu skaņas un formas, Rīga.
- Girdenis A., 1962, Tirkšlių tarmės morfologija ir žodžių daryba (rankraštis).
- Girdenis A., 1972, Baltiškųjų **tj*, **dj* refleksai 1759 m. „Žyvatė“, – Baltistica, VIII (2), 173–191.
- Girdenis A., 1980, Dėl vieno prielinksnio formos XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje, – Baltistica, XVI (2), 111–116.
- Girdenis A., 1996, Taip šneka tirkšliškiai, Vilnius.
- Girdenis A., D. Girdenienė, 1997, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.
- Girdenis A., P. Skirmantas, 1998, 1759 metų „Ziwatas“ (faksimilinis leidinys), Vilnius.
- Girdenis A., 2000, Kalbotyros darbai, I, Vilnius.
- Girdenis A., 2001, Kalbotyros darbai, III, Vilnius.
- Grinaveckis V., 1973, Žemaičių tarmių istorija, Vilnius.
- Kazlauskas J., 1958, Lietuvių kalbos *i*-kamieno daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu, – Kalbotyra, I, 51–67.
- Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius.
- LKA – Lietuvių kalbos atlasas, III, Vilnius, 1991.
- Mažiulis V., 1970, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius.
- Rosinas A., 1988, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius.
- Rosinas A., 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida, Vilnius.
- Rosinas A., 2000, Inesyvo ir adesyvo kilmės ir raidos klausimu, – Baltistica, XXXIV (2), 173–183.
- Vaičiakauskytė S., 2001, 1759 „Ziwato“ *o*, *jo*, *iŭo* kamienų daiktavardžiai ir jų raida, – Kalbotyra, L (1), 119–133.
- Vaičiakauskytė S., 2002a, 1759 „Ziwato“ *i* ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai ir jų raida, – Baltistica, XXXVI (2), 223–236.
- Vaičiakauskytė S., 2002b, 1759 „Ziwato“ vardažodžio linksniavimo sistema (disertacija), Vilnius.
- Valeckienė A., 1996, Dėl dabartinės lietuvių kalbos negimininių įvardžių linksniavimo sistemos susidarymo ir raidos, – Baltistica, I (2), 127–141.
- Vanagienė B., V. Vitkauskas, 1969, Dėl žemaičių *mun-* ir *num-*, – Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1981, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, II, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1990, Lietuvių kalbos istorija, IV, Vilnius.